Klaudia Cechini*

Wśród kamienic mieszczańskich Krakowa

Among tenement houses of Krakow

Słowa kluczowe: Kraków, kamienica mieszczańska, adaptacje

Key words: Krakow, burgher tenement house, adaptation

Zręby mieszczańskich kamienic krakowskich pochodzą przeważnie ze średniowiecza, z wieków XIV–XV. Zewnętrzna ich postać nie daje na ogół świadectwa tak odległej przeszłości. Dziś już nie ma przy krakowskim rynku ani jednej gotyckiej kamienicy zachowanej w pierwotnym stanie. W zewnętrznym wyglądzie fasad domów rynkowych dominują style późniejsze: renesans, barok, rokoko, klasycyzm oraz dziewiętnastowieczny eklektyzm.

Postać i charakter zabudowy mieszkalnej Krakowa uległy zasadniczym przemianom szczególnie w ciągu XIX wieku. Wówczas to dawne kamienice i domy, pałace uległy masowo modernizacji, rozmaitym zniekształceniom i przebudowom. Ofiarą padły wtedy liczne portale, attyki, szczegóły dawnej kamieniarki artystycznej. Burzono wówczas zabytkowe sklepienia, przebijając wielkie okna wystawowe partnerów, rozbierano stropy drewniane, a we wnętrzach reprezentacyjne sienie i komnaty dzielono na ciasne pomieszczenia.

Dawne kamienice zasługują na zainteresowanie badaczy przeszłości – mimo zniekształceń i przeróbek są nadal bardzo cenne.

Tylko pozornie nie przetrwał ślad gotyckiego budownictwa – w rzeczywistości większość piwnic posiada gotyckie mury, sklepienia, portale, profilowane obramienia otworów. Często i wyższe kondygnacje zachowały gotycką kamieniarkę.

Charakterystyczną cechą dawnych kamienic krakowskich był układ wnętrza i rozkład przestrzeni mieszkalnej głównego budynku. Występowały zazwyczaj układy trzytraktowe z wewnętrzną klatką schodową w połowie głębokości domu. Poprzedzały je starsze układy dwutraktowe, ze schodami niewydzielonymi w sieni

The beginnings of Krakow tenement houses mostly date back to the medieval period, the 14th–15th century. Their outer shapes do not generally bear evidence of such a distant past. Today there is not even one Gothic tenement house that has been preserved in its original condition around the main square in Krakow. Later styles, such as: Renaissance, Baroque, Rococo, classicism and the 19th-century eclecticism are predominant among outer facades of the houses surrounding the market square.

The form and character of housing in Krakow changed radically, especially during the 19th century. It was then that old tenement houses and palaces were modernised, distorted or converted. Numerous portals, attics, and old artistic stonework details also fell victim to this practice. Historic vaults were demolished then to make room for huge display windows on the ground floor, wooden ceilings were dismantled and inside the formal entrance halls and chambers were divided into cramped rooms.

Old tenement houses deserve the interest of specialists researching the past – despite distortions and alterations they are still very valuable.

The disappearance of all traces of Gothic buildings is merely illusory – in reality the majority of cellars boast Gothic walls, vaults, portals, profiled framework of all openings. Frequently Gothic stonework can even be found on upper floors.

A characteristic feature of old tenement houses in Krakow was the interior layout and the arrangement of living space within the main building. There were usually three-section layouts with an internal staircase half-way into the house. They were preceded by older two-section layouts, with staircases not separated from the front entrance hall. In medieval tenement houses the most stately room was

* mgr inż. arch.

Cytowanie / Citation: Cechini K. Among tenement houses of Krakow. Wiadomosci Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation 2017;50:102-109

Otrzymano / Received: 06.03.2017 • Zaakceptowano / Accepted: 20.03.2017 **doi:10.17425/WK50KRAKOW**

Praca dopuszczona do druku po recenzjach *Article accepted for publishing after reviews*

frontowej. W kamienicach średniowiecznych najbardziej reprezentacyjnym pomieszczeniem była sień pierwszego piętra łącząca się ze schodami (niestety już od XIV wieku obudowywano je ściankami w związku z wprowadzaniem trzeciego traktu) oraz izba „na zadzi" w przyziemiu.

Front posiadał zazwyczaj 3 okna niesymetrycznie rozmieszczone, budynek miał od frontu dwuosiową sień, obok której umieszczano wąską, jednoosiową izbę sklepioną. W sieni rozpoczynały się biegi schodów, a w połowie głębokości domu rozpoczynał się wąski korytarz, tzw. „przechód", prowadzący na podwórze. Od strony podwórka lokowano zazwyczaj obszerną, reprezentacyjną izbę zwaną „od zadzi". Sienie były przestronne, jasno oświetlone, przekryte stropami lub ozdobnymi sklepieniami, schody doświetlone latarniami wznoszącymi się ponad dachami w postaci murowanych czworobocznych wystaw. W XIX wieku latarnie masowo zlikwidowano w związku z przeróbką dachów lub nadbudową wyższych pięter.

Właściwy dom mieszkalny budowano od ulicy, za nim znajdowało się podwórze, a w głębi wznoszono oficynę i pomieszczenia gospodarcze.

Kamienice gotyckie w Krakowie posiadały ceglane fasady, kamienne portale i obramienia, strome dachy kryte zazwyczaj gontem. Charakterystyczne były wąskie fasady frontowe domów stawianych na wąskich a głębokich parcelach.

Wytyczenie w ogólnej postaci urbanistycznej miasta, czyli ustalenie rozmiarów rynku, biegów i szerokości ulic oraz obwodu warowni nastąpiło w poł. XIII wieku. Przywilej lokacyjny Bolesława Wstydliwego z 1257 nadał powstającemu miastu nowoczesne podstawy prawne i ekonomiczne. Ustalono wówczas obszary przeznaczone na zabudowę mieszkaniową wraz z zasadami ich podziału. Działki otrzymały ustalone z góry rozmiary: 36 łokci szerokości i 72 długości, czyli 21,1 × 42,2 metra (łokieć = 0,586 m). Dzielono je często wzdłuż na połowy lub ćwiartki. Układ i rozmiar parcel zwanych dworzyszczami oraz ich podział na kolejne części spowodował charakterystyczną wąskość posesji w śródmieściu Krakowa – zdarzało się, że front kamieniczny był 8 i 10 razy węższy od długości całej posesji.

Krakowski dom mieszczański opisał znawca miasta, historyk sztuki Franciszek Klein (1882–1961): „dom o dwu lub trzech oknach frontu miał podział czyli plan bardzo prosty. Połowę szerokości parteru lub często więcej jak połowę, zajmowała sień wjezdna, ozdobiona zwykle na zewnątrz kamiennym portalem, zamykana potężną, mocną bramą, nabijaną nieraz wielkimi kolcami z żelaza. Sień taka, głęboka i sklepiona, oprócz światła wpadającego przez zakratowaną lunetę portalu, oświetlona była zwykle przez okno obok bramy, opatrzone kratą żelazną kratą. Naprzeciw tego okna, w połowie sieni, zaczynały się schody. Oparte o ścianę muru, biegły wzdłuż sieni, załamując się dalej w górze sklepienia i krętą linią prowadziły na wyższe piętra"[1]. Przykłady dobrze zachowanych wnętrz parterów domów znajdują się przy ul. Sławkowskiej 4[2] (ryc. 1), placu Mariackim 3 (kamienica Hipolitów)[3] oraz w Prałatówce (pl. Mariacki 4).

the entrance hall on the first floor connected to the staircase (unfortunately, already in the 14th century walls were built around the latter because of the introduction of the third section) and the "na zadzi" room in the basement.

The front usually had 3 asymmetrically spaced windows; at the front the building had a two-axis entrance hall next to which a narrow, one-axis vaulted room was located. In the entrance hall flights of stairs started and half-way the depth of the house a narrow corridor began, so called "passageway", leading to the courtyard. The spacious, formal room called "od zadzi" (at the back) was usually situated in the backyard. Entrance halls were spacious, well lit, covered with ceilings or decorative vaults, staircases were additionally lit with lanterns erected above the roofs in the form of masonry four-sided protrusions. In the 19th century, roof lanterns were generally removed as a result of roof alterations or adding upper storeys.

The proper house was built along the street; behind it there was a courtyard, and further back an annexe and utility buildings were erected.

Gothic tenement houses in Krakow had brick facades, stone portals and frames, and steep usually shingled roofs. Narrow front facades were characteristic for houses built on narrow and deep settlement plots.

Measuring out the overall urban layout of the town i.e. determining the size of the main square, the direction and width of streets, as well as the fortress perimeter took place in the mid-13th century. The foundation charter granted by Bolesław Wstydliwy (the Chaste) in 1257 gave the newly established town modern legal and economic foundations. Areas earmarked for housing development with regulations concerning their division were determined then. Plots were given a pre-determined size i.e. they were to be 36 ells wide and 72 ells long – that is 21.1 × 42.2 metres (ell = 0.586 m). They were frequently divided along into halves or quarters. The layout and size of parcels of land called 'dworzyszcze' and their division into smaller parts resulted in the characteristic narrowness of properties in the Krakow downtown – it happened that the tenement front was 8 and 10 times narrower than the length of the plot.

The Krakow burgher house was so described by an expert on the town, an art historian, Franciszek Klein (1882–1961): "a house with two or three front windows had a very simple division or plan. Half the width of the ground floor, or even more than half, was occupied by the entrance hall, usually decorated with a stone portal outside, and closed with a strong gate often studded with huge iron spikes. Such an entrance hall, deep and vaulted, besides the light coming through a barred lunette of the portal, was usually lit by the window next to the gate, fitted with iron grating. Opposite the window, half-way into the hall, the staircase started. Resting against the wall, it ran along the entrance hall, bending at the top of the vault and winding up to the upper floors"[1]. Examples of well-preserved ground-floor interiors can be seen at 4 Sławkowska St.[2] (fig. 1), 3 Mariacki Square (the Hipolit house)[3] and in the Prelate house (4 Mariacki Square).

The type of a narrow-fronted house on a half-curial plot is represented by the tenement house at 28 Rynek Gł.

Typ domu wąskofrontowego na działce półkuryjnej reprezentuje kamienica w Rynku nr 28 zwana Pod Jagnięciem oraz przy Szpitalnej 8 (ryc. 7). Budynek przy Szpitalnej (mniej przekształcony niż w Rynku) jest podpiwniczony, pierwotnie dwukondygnacyjny, z układem wnętrza dwutraktowym, z fasadą ceglaną posiadającą okazałe, dwudzielne okna z obramieniami ciosowymi i portalem profilowanym. Obszerną frontową sień doświetlają 3 okna powiązane z wewnętrznymi kamiennymi siedziskami. Izbę tylną oraz sień przykrywają stropy belkowe. Przechód sklepiony jest kolebkowo, prowadzi na podworzec i do oficyn tylnych.

Portal średniowiecznego domu mieszczańskiego prowadził do sieni, która była wielofunkcyjna. Sień służyła, prawdopodobnie, za magazyn, warsztat, wozownię, czasem nawet miejsce handlu. Ewolucja programu funkcjonalnego niektórych domów, zwłaszcza zamożniejszych, spowodowała, że sienie zaczęły pełnić rolę reprezentacyjną. Nadawały się do tego obszerniejsze od innych szerokie sienie narożnych domów rynkowych, m.in. pod numerami 6, 20, 27, 35. Tak ustalił się model użytkowania wnętrz, które w tej funkcji, a z reguły i odpowiadającej jej postaci, przetrwały setki lat. Z czasem model ten przejmowali przedstawiciele rycerstwa i szlachty, a także duchowieństwa. Jeszcze dziś możemy zobaczyć nieprzekształcone średniowieczne struktury podziemi czy sieni parteru w pałacu Pod Baranami (Rynek Gł. 27, ryc. 3) czy podobnego w układzie domu w narożniku ulicy Brackiej i Rynku (nr 20, ryc. 4). W podobny sposób starali się urządzać wnętrza właściciele węższych domów rynkowych – np. pod numerami 22[4] oraz 26[5] oraz 46 (ryc. 8). Fakt, iż budowle te pozostawały rękach najzamożniejszych mieszczan, a z czasem stawały się własnością magnatów[6], powodował, że sienie trwały bez zmian, gdyż pełniły wciąż tę samą funkcję. Splendoru dodawały wnętrzom sklepienia. Wykwintne w formie sklepienie, pochodzące jeszcze z pierwszej połowy XVI w. (jego budowę należy być może wiązać z ówczesnym właścicielem – Justem Decjuszem)[7] nakrywa sień pałacu Pod Baranami (ryc. 3). Pozostałe pochodzą z późniejszych okresów, głównie baroku, mają charakterystyczny eliptyczny lub zbliżony przekrój, zdobione są typowymi dla epoki płaskimi, listwowymi sztukateriami[8]. Wystroje takie znajdujemy w pałacach przy Rynku Gł. 20 (ryc. 4), a także 26.

Kamienica w Rynku nr 17 to słynna Kamienica Hetmańska w starszych źródłach zwana starą Mennicą. Reprezentuje typ pałacu miejskiego.

Wzniesiona w końcu XIV wieku miała układ szerokofrontowy, na działce pełnokuryjnej, rzadko spotykany w Krakowie. Budynek był podpiwniczony, z przedprożami. W przyziemiu sień kryta była pierwotnie belkowym stropem, prowadziła do reprezentacyjnych sal z pięknymi gotyckimi sklepieniami trójpodporowymi dekorowanymi zwornikami figuralnymi. We wnętrzach kamienicy zachowało się wiele gotyckich portali, np. piwnicach odkryto 11 portali ostrołukowych lub półkolistych, w przyziemiu kilka.

(Main Square), called Pod Jagnięciem (Under the Lamb) and at 8 Szpitalna St. (fig. 7). The building in Szpitalna St. (less transformed than the one in the Main Square) has a cellar, originally had two storeys and a two-section interior layout, with a brick facade boasting impressive, double windows with stone block frames and a profiled portal. The vast front entrance hall is lit by 3 windows fitted with interior stone seats. The back room and the hall are covered with beamed ceilings. The barrel-vaulted passage leads to the courtyard and back annexes.

A portal of the medieval burgher house opened into the entrance hall which had many functions. The entrance hall might have served as a storage room, a workshop, a carriage house, sometimes even a trading venue. Evolution of the functional programme of some houses, especially the more affluent, resulted in the entrance halls serving a formal function. More spacious than others, wide entrance halls of the corner houses in the main market, e.g. at numbers 6, 20, 27, 35, were particularly well suited to this purpose. And so they established a model for using the interiors which served that function and survived hundreds of years generally in a corresponding form. With time, the model was copied by representatives of the knighthood and the nobility, as well as the clergy. Even today we can see unchanged medieval structures underground or in the entrance hall on the ground floor of the Pod Baranami (Under the Rams) palace (27 Rynek Gł., fig. 3), or a house with a similar layout on the corner of Bracka Street and Rynek (no 20, fig. 4). Owners of narrower market houses – e.g. at number 22[4], 26[5] and 46 (fig. 8) tried to organise their interiors in a similar way. The fact that those buildings were kept in the hands of the most affluent burghers, and in time became the property of magnates[6], was responsible for the entrance halls remaining unaltered since they still fulfilled the same function. Vaults added splendour to the interiors. A vault, refined in its form, dating back to the first half of the 16th century (its construction may be associated with the then owner – Just Decjusz)[7] covers the entrance hall of the Pod Baranami palace (fig. 3). The other date back to later periods, mainly Baroque, have a characteristic elliptical or similar cross section, and are decorated with flat stucco strips typical for the epoch[8]. Such interior decoration can be found in palaces at 20 and 26 Rynek Gł. (fig. 4).

The tenement at 17 Rynek is the famous Hetman house, also called the Mint in older sources. It represents the city palace type.

Erected at the end of the 14th century, it had a wide front on a full-curial plot, rarely found in Krakow. The building had a cellar, with perrons. On the ground floor, the entrance hall originally covered with a wood-beamed ceiling led to formal chambers with beautiful Gothic tripartite vaults decorated with figural keystones. Many Gothic portals have been preserved in the tenement house interiors e.g. 11 pointed-arch or semi-circular portals have been discovered in the cellars, and several on the ground floor.

Outside the Main Market it is worth noticing probably the most elaborate decoration in the Czartoryski family palace (currently a part of a larger residence) at 15 św. Jana St.[9] Another example is at least equally rich decoration in

Poza Rynkiem godna wskazania jest, najbardziej może wśród nich bogata, dekoracja w pałacu Czartoryskich (obecnie część większej rezydencji) przy ul. św. Jana 15[9]. Dołącza do niej równie zdobna dekoracja w sieni pałacu Wielopolskich (ryc. 5), przy placu Wszystkich Świętych 3–4. Ostatnia z wymienionych sieni ma genezę odrębną, jest częścią wolnostojącej rezydencji magnackiej[10], nietypowej dla mieszczańskiego Krakowa. Wszystkie wspomniane realizacje wczesnobarokowe zachowały się do dziś w zasadzie bez istotniejszych zmian (z wyjątkiem domu przy Rynku Gł. pod nr 22), co jest skutkiem niezmienności funkcji budowli. Także i dziś budynki te mają charakter rezydencjonalny albo też służą zbliżonym celom (w domach nr 20, 27 przy Rynku Gł. i przy ul. św. Jana pod nr 15 oraz przy pl. Wszystkich Świętych 3–4, obecny Urząd Miejski). W chwili gdy sienie aranżowano, służyły celom reprezentacyjno-

the entrance hall to the Wielopolski palace (fig. 5), at 3–4 Wszystkich Świętych Square. The last among the mentioned entrance halls is of a different provenance, and is a part of a detached magnate residence[10], not typical for burgher Krakow. All the aforementioned early-Baroque realisations have preserved until today practically without significant alterations (except the house at 22 Rynek Gł.), which resulted from the unchanging function of the buildings. Also nowadays the buildings are of residential character, or serve similar purposes (Municipal Office resides currently in houses at no 20, 27 Rynek Gł., at no 15 św. Jana Street, and at 3–4 Wszystkich Świętych Square). When entrance halls were arranged, they served the formal and reception purposes. Grand houses were models for those of the less wealthy classes. Therefore we can find imitations e.g. in the house at 4 Sławkowska St. where the vault in a small entrance house resembles one from

Ryc. 1. Kraków, sień kamienicy, ul. Sławkowska 4
Fig. 1. Krakow, tenement entrance hall, 4 Sławkowska St.

Ryc. 3. Rynek Gł. 27, sień pałacu Pod Baranami
Fig. 3. 27 Rynek Gł., entrance hall of the Pod Baranami palace

Ryc. 2. Rynek Gł. 7, sień kamienicy
Fig. 2. 7 Rynek Gł., tenement entrance hall

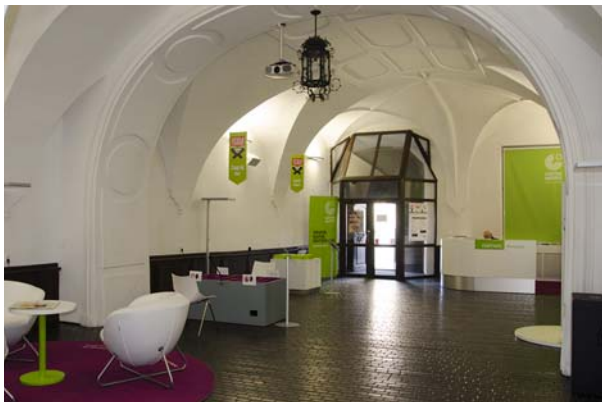

Ryc. 4. Rynek Gł. 20, sień pałacu Zbaraskich
Fig. 4. 20 Rynek Gł., entrance hall of the Zbaraski palace

-recepcyjnym. Domy wielkopańskie były wzorem dla siedzib warstw uboższych. Znajdujemy więc naśladownictwa np. w domu przy ulicy Sławkowskiej 4, gdzie sklepienie niedużej sieni jest jak z magnackiego pałacu (1640)[11]. Realizację podobną, a nawet nieco okazalszą, widzimy w siedzibie duchowieństwa – Prałatówce, przy placu Mariackim 4 (1618–1625)[12]. Szczególna była siedziba kupieckiego rodu Montelupich (Rynek Gł. 7, ryc. 2, 9), urządzona w trzeciej ćwierci XVI w. Dziś jej sień należy do najpiękniejszych zakątków miasta – dzięki barokowym portalom, płaskorzeźbom (św. Floriana).

Aranżacje sieni okazalszych wnętrz domów Polski północnej – Gdańska, Elbląga, Torunia były jeszcze bogatsze od krakowskich. Szczególnie zauważalne było to w Gdańsku – mieście, które wysunęło się na czoło metropolii Rzeczpospolitej w zakresie nowego standardu urządzania wnętrz[13]. Paradna sień ze schodami stała się niezbędną i najważniejszą częścią domu patrycjusza gdańskiego. Najbardziej efektownym przykładem jest niezwykle bogata w dekoracje sień Lwiego Zamku, kamienicy wzniesionej w roku 1569 przy ulicy Długiej[14]. Okazałe wnętrze wypełniały kosztowne meble, marmurowe posadzki. Na ścianach sieni Lwiego Zamku i podobnych wnętrz w innych rezydencjach wisiały obrazy, drogocenne tkaniny. Sienie północne stały się salonami, krakowskie wnętrza, nawet wielkopańskie, pozostały skromniejsze.

Sienie domów kanoniczych przy ulicy Kanoniczej pełniły tu tę samą funkcję, co analogiczne wnętrza w pałacach śródmieścia i tak samo jak one, przetrwały do dzisiaj (lub w czasie ostatnich prac konserwatorskich zostały odtworzone). Od początku XVI w. urządzanie paradnych sieni stało się w nich standardem. Wśród szczególnie efektownych należy wskazać sienie w szesnastowiecznych rezydencjach biskupów Erazma Ciołka (Kanonicza 17, ryc. 6) i Samuela Maciejowskiego (Kanonicza 1) oraz w domu Dziekańskim (nr 21, autorstwa prawdopodobnie Santiego Gucciego)[15].

W wieku XVIII kontynuowano tradycję sieni paradnych. Łączono je z monumentalnymi schodami, jak w pałacu Spiskim (Rynek Gł. 34), urządzonym po 1732 r.[16], w pałacu przy ulicy Brackiej 12, zbudowanym w latach 1743–1765 dla wojewody Stefana Jordana (Franciszek Placidi)[17] czy kamienicy Margrabskiej (Rynek Gł. 47) przekształconej dla Wielopolskich-Myszkowskich.

W domach aż do schyłku nowożytności nie wolno było prowadzić handlu, temu celowi służyła specjalna zabudowa rynkowa[18]. Dopiero od połowy XVIII w. można było sprzedawać z lad urządzonych w oknach pomieszczeń parteru[19]. Zmiany gospodarcze i kulturowe u schyłku stulecia, w tym zarzucenie prawa magdeburskiego, stały u podstaw istotnych zmian w zasadach handlu lokalnego, co z kolei znacząco odbiło się na funkcjonowaniu i kształcie sieni. Presja na urządzanie sklepów w budynkach mieszkalnych, doprowadziła do sytuacji, w której każda możliwa przestrzeń na parterze była adaptowana na potrzeby handlowe. W połowie XIX w. pomieszczenia handlowe w kamienicach,

a magnate palace (1640)[11]. A similar realisation, or even more magnificent, can be seen in the seat of the clergy – the Prelate house at 4 Mariacki Sq. (1618–1625)[12]. The seat of the merchant family of the Montelupi (7 Rynek Gł., fig. 2, 9), furnished during the third quarter of the 16th c. was an outstanding place. Today its entrance hall belongs to the most beautiful corners of the city – thanks to its Baroque portals and reliefs (St. Florian).

Decors in entrance hall interiors of more impressive houses in northern Poland – in Gdańsk, Elbląg or Torun, were even more sumptuous than those in Krakow. It was particularly noticeable in Gdańsk – the city which led the way among Polish metropolises as far as the new standard of interior decoration was concerned[13]. A formal entrance hall with a staircase became an indispensable and crucial element in the house of a Gdańsk patrician. The most stunning example is the extremely lavishly decorated entrance hall to the Lwi Zamek (Lion Castle), a tenement house erected in 1569 in Długa St.[14] The spacious interior was filled with costly furniture and marble floors. The walls of the Lwi Zamek's entrance hall, and similar interiors in other residences, were hung with paintings and valuable fabrics. In the north entrance halls became salons, while Krakow interiors – even the lordly ones – remained relatively modest.

Entrance halls of canons' houses in Kanonicza Street served the same function as analogical interiors in the downtown palaces, and like the latter have survived until today (or have been recreated during the recent conservation work). Since the beginning of the 16th c. formal entrance halls became a standard. Particularly impressive were entrance halls in the 16th-century residences of bishops: Erazm Ciołek (17 Kanonicza St., fig. 6) and Samuel Maciejowski (1 Kanonicza St.), and in the Dean's house (no 21, probably designed by Santi Gucci)[15].

In the 18th century the tradition of stately entrance halls was continued. They were combined with monumental staircases, like in the Spiski palace (34 Rynek Gł.) furnished after 1732[16]; in the palace at 12 Bracka Street, built in the years 1743–1765 for the Voivode Stefan Jordan (Franciszek Placidi)[17], or the Margrabski tenement house (47 Rynek Gł.) transformed for the Wielopolski – Myszkowski family.

Till the end of the modernity, commercial activity could not be conducted in the house, as special market buildings were intended to serve that purpose[18]. It was only since the mid-18th century that goods could be sold from counters arranged in windows of the ground-floor rooms[19]. Economic and cultural changes towards the end of the century, including abandoning the Magdeburg rights, gave rise to significant transformations in the principles of local trade, which in turn had a considerable impact on the function and shape of the entrance hall. The pressure to set up shops in dwelling houses led to the situation in which every available space on the ground floor was adapted to serve commercial demands. In the mid-19th century, commercial rooms in tenement houses, especially those by the Market Square, occupied almost entire ground floors and storehouses were moved to the upper floor[20]. Simultaneously, service workshops began

Ryc. 5. Pl. Wszystkich Świętych 3–4, sień pałacu Wielopolskich

Fig. 5. 3–4 Wszystkich Świętych Sq., entrance hall of the Wielopolski palace

Ryc. 6. Sień pałacu biskupa Erazma Ciołka, Kanonicza 17

Fig. 6. Entrance hall of the Bishop Erazm Ciołek's palace, 17 Kanonicza St.

Ryc. 7. ul. Szpitalna 8

Fig. 7. 8 Szpitalna St.

Ryc. 8. Rynek Gł. 46, sień kamienicy, obecnie adap. sklep „Czekolada"

Fig. 8. 46 Rynek Gł., tenement entrance hall, currently adapted shop "Czekolada"

Ryc. 9. Rynek Gł. 7, sień kamienicy

Fig. 9. 7 Rynek Gł., tenement entrance hall

zwłaszcza rynkowych, zajmowały partery już niemal w całości, składy towarów zaczęto przenosić na piętro[20]. Równolegle w parterowej części oficyn zaczęły rozwijać się zakłady usługowe, co spowodowało udostępnianie sieni i podworców. Dotychczasowa, szeroka sień zaczęła stawać się niepraktyczna i stanowiła istotną przeszkodę w nowej aranżacji wnętrz parteru. Początkowo zaczęto wydzielać w niej niewielki kram, będący przedłużeniem pierwotnego sklepu, zajmującego węższe pomieszczenie kondygnacji. Adaptacje tego typu, zapoczątkowane u schyłku XVIII w., trwały przez cały wiek XIX i XX. A i dziś nie są rzadkie. Prowadzono je głównie w domach przy Rynku Głównym oraz głównych ulicach handlowych – Grodzkiej, Floriańskiej, Szewskiej. Zdarzało się, że na potrzeby handlu anektowano całe sienie, co pociągało za sobą modyfikację komunikacji, jak stało się m.in. w domu przy Rynku Gł. 22. Tutaj nowe schody zajęły część sieni, a zasadnicza jej część stała się sklepem (realizacja z lat 1908–1909[21] według projektu Zygmunta Hendla). Podobną sytuację można wskazać w sieni domu przy Rynku Gł. 7 (ryc. 9).

Sienie przez adaptacje straciły oryginalne znaczenie i kształt. Dawniej swoją wystawnością podkreślały splendor mieszczańskiej siedziby. Przykładem niekorzystnej zmiany jest sień w kamienicy przy Sławkowskiej 4, do której wstawiono nieforemny kramik[22], ujmujący urody pięknemu wnętrzu.

Część sieni ocalała w oryginalnym kształcie. Przetrwały w postaci nadanej im w wiekach XVII i XVIII, niektóre nawet w wieku XVI. Są to wnętrza związane z reguły z tymi z pałaców magnackich i patrycjuszowskich, które rezydencjonalną funkcję zachowały do dzisiaj. To z nielicznymi wyjątkami pomieszczenia ogólnodostępne. Wystarczy wejść do kilku z nich – choćby we wymienionych już wyżej pałacach Wielopolskich przy pl. Wszystkich Świętych 3–4, Zbaraskich przy Rynku Gł. 20, Czartoryskich przy ul. św. Jana 15 czy Prałatówce przy ul. Mikołajskiej 4, albo w którymś z domów kanoniczych (np. przy ul. Kanoniczej 17) – żeby poczuć nastrój dawnych epok. Cicho tu i dostojnie, ciężkie sklepienia niosą wykwintne stiukowe dekoracje, posadzka z drewnianych klocków tłumi odgłosy, skupiają wzrok okazałe portale i schody[23].

Uroda sieni inspirowała artystów. Wybitny architekt i konserwator Franciszek Mączyński poświęcił im znaczną część wydanej w roku 1908 książki o Starym Krakowie (*Ulice, bramy, sienie*)[24], z własnymi szkicami, teoretyk architektury Henryk Jasieński wiele z nich odwzorował w szkicach (1934)[25], a graficy Leon Goetz i Franciszek Schonborn zostawili liczne rysunki, zwracające uwagę na piękno opisywanych tu wnętrz[26].

A taką refleksją kończy swoją książkę o kamienicy krakowskiej Henryk Jasieński: „Perspektywom głębokich sieni i apokaliptycznym wnętrzom klatek schodowych zawdzięczam najsilniejsze wrażenia, jakich w ogóle od czegokolwiek doznałem. Pewnego rodzaju spłaceniem długu wdzięczności jest więc zwrócenie uwagi na ich wartość i przyczynienie się może w ten sposób do skuteczniejszej ich ochrony”[27].

to develop in the ground-floor sections of the annexes, which led to making entrance halls and courtyards available. The former wide entrance hall became impractical and constituted a significant obstacle for the new arrangement of ground-floor interiors. Initially, small stalls were sectioned in it, which were extensions of original shops occupying the narrower rooms on that floor. Adaptations of that type, which started at the end of the 18th century, lasted throughout the whole 19th and 20th century, and even now are not a rarity. They were carried out mainly in houses by the Main Square and the main shopping streets – Grodzka, Floriańska and Szewska. In some cases whole entrance halls were appropriated to serve commercial purposes, which resulted in communications modification as happened e.g. in the house at 22 Rynek Gł. Here, a new staircase took up a part of the entrance hall, while its main part was converted into a shop (realisation from the years 1908–1909[21] according to the design by Zygmunt Hendel). A similar situation can be noticed in the entrance hall of the house at 7 Rynek Gł. 7 (fig. 9).

Because of adaptation entrance halls have lost their original significance and shape. Formerly, their lavishness emphasised the splendour of a burgher's house. An example of a detrimental change is the entrance hall of the tenement house at 4 Sławkowska St., into which a shapeless stall was fitted[22] only to detract from the beauty of the interior.

Some entrance halls survived in their original form. They have been preserved in the form they acquired in the 17th and 18th century, some even in the 16th century. They are usually interiors associated with those of the magnate and patrician palaces which have preserved their residential function till the present day. With few exceptions, they are rooms available to the public. It is sufficient to enter some of them – for instance in the aforementioned palaces of the Wielopolski family at 3–4 Wszystkich Świętych Sq., of the Zbaraski at 20 Rynek Gł., of the Czartoryski at 15 św. Jana St., the Prelate house at 4 Mikołajska St., or in one of the canons' houses (e.g. at 17 Kanonicza St.) – in order to feel the ambience of the past epochs. They are quiet and stately, heavy vaults carry exquisite stucco decorations, the woodblock floors muffle sounds, impressive portals and staircases attract the eye[23].

The beauty of entrance halls inspired artists. An eminent architect and conservator, Franciszek Mączyński, devoted to them a considerable part of his book about Old Krakow (*Ulice, bramy, sienie*)[24] with his own drawings, published in 1908; an architecture theoretician Henryk Jasieński copied many of those in sketches (1934)[25], and graphic artists Leon Goetz and Franciszek Schonborn left numerous sketches highlighting the beauty of the interiors described here[26].

Henryk Jasieński ends his book on Krakow tenement houses with the following reflection: „It is to the perspectives of deep entrance halls and apocalyptic stairwell interiors that I owe the strongest impressions I have ever experienced. Therefore, drawing attention to their value and contributing to their effective protection might be a way of paying off the debt”[27].

[1] Franciszek Klein, *Stary Kraków*, „Rocznik Krakowski", t. 17: 1916, s. 132.
[2] Drobiazgowy opis kompozycji zostawił Zygmunt Hendel, *Wyroby ślusarskie w domu pana Jana Federowicza*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. 6: 1900, s. LXXVI-LXXVIII.
[3] Wzmiankuje o niej Kazimierz Buczkowski, *Dom Hipolitów w Krakowie*, „Rocznik Krakowski", t. 22: 1929, s. 107.
[4] Na początku XVI w. dom należał do Odrowążów, w pierwszej połowie XVII w. stał się własnością Wielopolskich. Zob. Waldemar Komorowski, Aldona Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008, s. 289.
[5] W średniowieczu rezydencja książąt mazowieckich, później własność m.in. Ossolińskich i Lubomirskich.
[6] Pałac pod nr 20, należący najpierw do Jordanów i kolejno Firlejów, Zbaraskich, Wiśniowieckich, Wodzickich, Jabłonowskich i Potockich, pałac pod nr 27 – Ostrogskich, Radziwiłłów, Sanguszków, Wielopolskich, Potockich. Wg W. Komorowski, A. Sudacka, op. cit., s. 289–290, 303–305.
[7] W. Komorowski, A. Sudacka, op. cit., s. 303.
[8] Adam Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku,* Dzieje sztuki polskiej. T. 4. Sztuka polska XVII wieku. Część pierwsza, Warszawa 1980, s. 234–235.
[9] Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht, *Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w czasach nowożytnych*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pod red. J. Wyrozumskiego, Biblioteka Krakowska nr 150: 2007, s. 261.
[10] Jan Ostrowski, *Architektura pałacu Wielopolskich w Krakowie*, „Rocznik Krakowski", t. 44: 1973, s. 58–59.
[11] Adam Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1978, s. 93; Jolanta Putkowska, *Zmiany programów oraz ich wpływ na rozplanowanie kamienic patrycjuszowskich w XVI i XVII wieku,* „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 30: 1985, z. 4, s. 188.
[12] Stanisław Tomkowicz, *Prałatówka parafii N.P. Marii w Krakowie i jej architekci,* „Rocznik Krakowski", t. 1: 1898, s. 55.
[13] A. Miłobędzki, *Zarys dziejów*…, s. 138–139, 142.
[14] Jerzy Stankiewicz, *„Lwi Zamek" – renesansowa kamienica gdańska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 1: 1956, z. 3, s. 351, 354, 363.
[15] Maria Bicz-Suknarowska, Waldemar Niewalda, Halina Rojkowska, *Zabudowa rezydencjonalna (kanonicza) dawnego Okołu w XVI wieku,* [w:] *Między gotykiem a barokiem. Sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Krakowski Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1993 roku,* Biblioteka Krakowska nr 136: 1997, s. 191–219.
[16] W. Komorowski, A. Sudacka, op. cit., s. 317–318.
[17] Jan Janczykowski, *Krakowski pałac Stefana Jordana*, „Rocznik Krakowski", t. 52: 1986, s. 61–69.
[18] Jarosław Widawski, *Warszawski dom mieszkalny w średniowieczu*, Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Budownictwo 90/1985, s. 17–18.
[19] Adam Chmiel, *Szkice krakowskie,* Biblioteka Krakowska nr 100: 1939–1947, s. 209.
[20] Maria Estreicherówna, *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*, Kraków 1968, s. 154–155.
[21] W. Komorowski, A. Sudacka, op. cit., s. 296.
[22] Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Sławkowska, część II*, Biblioteka Krakowska nr 75: 1932, s. 27.
[23] Waldemar Komorowski, Anna Kulig, *Private space, public space – the hallways of houses of Krakow*, In: Tradition and heritage in the Contemporary Image of the City: monograph. Vol. 2, Challenges and responses, Kraków, 2014, opracowanie oparto na ww. publikacji.
[24] Franciszek Mączyński, *Ze starego Krakowa. Ulice, bramy, sienie*, Kraków 1908.
[25] Henryk Jasieński, *Dawna kamienica krakowska, jej układ i wnętrze*, Biblioteka Krakowska nr 83: 1934.
[26] Zob. Jerzy Dobrzycki, *Dawne dziedzińce i podwórza Krakowa w rysunkach Leona Getza*, Kraków 1959.
[27] H. Jasieński, op. cit., s. 88

Streszczenie

Tematem artykułu są zabytkowe kamienice krakowskie, ich wartości i cechy charakterystyczne ukształtowania. Rozważane są przemiany architektoniczne dokonane w parterach średniowiecznych kamienic, przede wszystkim w ich sieniach. Adaptacje wnętrz kamienic do funkcji handlowych, usługowych spowodowały otwarcie (upublicznienie) strefy poprzednio prywatnej, ukrytej. Zaadaptowane do nowych funkcji stanowią część tkanki miasta, barwną, urozmaiconą, tętniącą życiem. Zachowały się jeszcze, choć w niewielkim procencie, kamienice z oryginalnymi wnętrzami parterów, z sieniami o imponujących kubaturach i znakomitych walorach kompozycyjnych. Odczytamy w nich ideę dawnego domu miejskiego, jego ukształtowanie. Omówiono kilka przykładowych kamienic z sieniami: Domu Hippolitów, Kamienicy Hetmańskiej, pałaców: Lubomirskich, Wielopolskich, Spiski, Ciołka oraz domu Prałata. Naświetlenie i przypomnienie walorów architektonicznych sędziwych kamienic może przyczynić się do skuteczniejszej ochrony już nielicznych oryginalnych wnętrz.

Abstract

The article focuses on historic tenement houses in Krakow, their values and characteristic features. Architectonic transformations carried out on the ground floors of medieval tenement houses, primarily in their entrance halls, are discussed. Adaptation of tenement house interiors for commercial and service functions resulted in opening (making public) the previously private, concealed zone. Adapted to new functions they constitute a part of the urban tissue, colourful, varied and vibrant with life. A small percentage of tenements with original ground floor interiors, with entrance halls of impressive size and magnificent composition have survived. We can recognize in them the idea of a former town house, its form. Several instances of tenement houses with entrance halls have been discussed: the Hipolit family house, the Hetman house, the Lubomirski family palace, the Wielopolski family palace, the Spiski Palace, Ciołek's house and the Prelate house have been discussed. Highlighting and recalling architectonic values of old tenement houses can contribute to more effective protection of the few remaining original interiors.